

JOSEP VICENT BOIRA I MAIQUES*

L'ARRÒS, EL REGADIU I
EL BON GOVERN: LES CARTES I
DOCUMENTS DE PASQUAL CARO
EN L'OBRA DE CABANILLES

"Este caballero, ocupado enteramente en la felicidad pública, recogió y me comunicó varios documentos sobre las aguas del Turia y Xucar, sobre las grandes pérdidas que ha tenido nuestra especie en las tierras de arroz, sobre el proyecto de riego general, y otras noticias, de que hago uso en esta obra. Por todo lo qual le doy aquí las debidas gracias"
(Observaciones... t.I, p.232, nota i).

"...estoy seguro de que ninguno contrarrestara con verdad las palabras que V.m. ha escrito tomadas de mis papeles, pues todo tiene la demostracion y no el capricho"(Carta de Pasqual Caro a A.J.Cabanilles del 10 de juny de 1797).

RESUM

Aquest article pretén demostrar la relació científica i personal de Cabanilles amb determinats personatges del seu moment, especialment amb la família dels marquesos de la Romana i en concret amb Pasqual Caro, germà del segon marquès d'aquell títol. Pasqual Caro, fins ara conegut per ser l'administrador de les possessions pairals a Moixent i introductor de millores en el conreu i el reg, és, en realitat, l'autor del conegut com a "informe Crillon" contra el conreu de l'arròs. Aquest i altres documents que analitzem són subministrats per Caro a Cabanilles per a la redacció de les seues *Observaciones*, ajudant a entendre les fonts d'informació del mossén.

RESUMEN

Este artículo pretende demostrar la relación científica y personal de Cabanilles con determinados personajes del momento, especialmente con la familia de los marqueses de la Romana y en concreto con Pasqual Caro, hermano del segundo marqués de aquel título. Pasqual Caro, hasta ahora conocido por ser el administrador de las posesiones familiares en Moixent e introductor de mejoras en el cultivo y el riego, es, en realidad, el autor del conocido como "informe Crillon" contra el cultivo del arroz. Éste y otros documentos que analizamos son suministrados por Caro a Cabanilles para la redacción de sus *Observaciones*, ayudando a entender las fuentes de información del mossén.

---

* Departament de Geografia. Universitat de València.

ABSTRACT

This article tries to show the personal and cientifical relationships of Cabanilles with certain people of his moment, specially with the family of marquis of the Romana and with Pasqual Caro, brother of the second marquis. Until now, Pasqual Caro is known because he was the administrator of family possessions in Moixent and the author of improvements in irrigation and cultivation. Now we can affirm that he was the author of the known "Crillon report" against de cultivation of rice. This and other documents were delivered to Cabanilles and he maked use of those reports to write his *Observaciones*, helping us to understand the source of information of Cabanilles.

Aquestes dues cites emmarquen clarament l'objectiu del present article: donar un poc de llum sobre les relacions científiques i personals de Cabanilles amb la família dels marquesos de la Romana i, especialment, amb un dels seus components, Pasqual Caro que, com veurem, forneix al mossén moltes dades per a la seua obra, així com descobrir alguna faceta interessant d'aquest il·lustrat, poc conegut però important dins la València del segle XVIII.

La relació de Cabanilles amb la família de la Romana pot jutjar-se, si més no, des d'una triple perspectiva. Per una part, els uneix un lligam personal. Moixent, una part de les possessions dels marquesos, fou el lloc on el mossén passà amb la seua família etapes de la seua infantesa. En el seu *Diario*, dedica paraules a recordar que el poble va ser "el teatro de mis primeros años" i allí "merecí la corona de haber ganado à otros en ligereza y fuerza saltando y corriendo a competencia". Les referències posteriors a Moixent i les visites habituals accentuen aquesta relació personal i, com assenyala Mateu Bellés (1995:44), expliquen la correspondència procedent d'eixe poble i la profusió de dades ofertes pel seu rector Josep Alarcó (com ara les cartes escrites el mes de maig de 1795).

Però a més d'aquest lligam biogràfic, caldria parlar d'un altre no menys important per a explicar bona part del contingut de les *Observaciones*, especialment el dedicat a l'agricultura valenciana, als regs i a la polèmica sobre l'arròs. Ens referim a la documentació procedent d'un membre de la família dels marquesos de la Romana, en Pasqual Caro i Fontes, oncle del tercer marquès d'aquell títol en aquells anys finals del segle XVIII, Pere Caro i Sureda. Aquest lligam científic es reflecteix en alguns papers que Pasqual Caro fa arribar al mossén i que aquest utilitza, de forma profusa i fidel en determinats passatges de la seua obra. Fet i fet, analitzant el dietari de Cabanilles del 1793, trobem una dotzena de pàgines (de la 112 a la 124) que, tot i l'alternança de temes i autors, semblen ser en la seua major part còpia fidel de documents en possessió de Pasqual o escrits per ell i que, per la importància dels temes tractats i d'una certa doctrina impartida, cal considerar-los fonts –si no les úniques, sí molt importants– d'on va beure per a la elaboració de les *Observaciones*. En un cas, la procedència dels textos copiats és palesa: el mateix Cabanilles anota en la pàgina 123 del dietari "extracto de otro papel de D. Pasqual Caro". En altres pàgines anteriors, tot i no esmentar l'origen, el tema (fonamentalment l'arròs i el regadiu), l'estil i els arguments emprats ens permeten atribuir –sobretot, després de llegir les cartes personals adreçades a Cabanilles–, l'autoria o la procedència dels papers al mateix Pasqual Caro. Així, l'afer de la presa d'Antella i del possible reg que caldria fer amb les files sobrants apareix tractat de forma idèntica a la pàgina 112 i a la 123, aquesta última ja dins del document expressament atribuït a Caro. Altres coincidències i expressions ens fan pensar que són papers del mateix Pasqual o que passaren primer per les seues mans.

Una tercera relació entre els Caro i Cabanilles es produeix en sentit invers a les ante-

riors. El mossén valencià projecta sobre la família dels marquesos de la Romana, però especialment sobre Pasqual, de vegades de forma explícita i altres implícitament, la imatge del bon aristòcrata, de l'il·lustrat preocupat per la prosperitat del país. Pasqual Caro és caracteritzat, com altres prohoms al llarg de les pàgines de Cabanilles, com l'exemple de governant local interessat en el progrés i la millora de l'economia i de la vida de la població sota el seu govern. Aquesta tercera relació d'admiració i de model de vida ultrapassa les simpaties personals i biogràfiques per a endinsar-se en la manera de veure la societat que té Cabanilles i, al remat, en el pensament il·lustrat de l'època. En la mateixa pàgina on es troba la nota elogiosa de Pasqual Caro que ens ha servit de presentació, Cabanilles destaca "*la aplicación y patriotismo*" d'aquest i escriu una frase ben indicativa de la forma de pensar del moment:

Encargado de administrar el patrimonio de su sobrino el Marques de la Romana, y conociendo que la felicidad de los vasallos redundaba siempre en beneficio del Señor territorial, fomentó de todos modos la agricultura, hizo el pantano del Bosquet, recogió aguas, y aumentó el riego (t.I, p.232).

Què més es podia esperar d'un bon governant que promoure, amb justícia i intel·ligència, l'economia del seu àmbit territorial per a benefici de tots els seus vassalls i, en conseqüència, de tota la societat? Eixe personatge era, doncs, Pasqual Caro.

Per a analitzar-ne la seua personalitat i part de la seua obra, estudiarem dues fonts principals: el dietari de Cabanilles, amb anotacions al marge dels papers transcrits en ell, així com amb comentaris explicatius del mossén i les cartes adreçades a ell per Pere i Pasqual Caro.

1. LA FAMÍLIA CARO: NOBLESA DE NOU ENCUNY, GUERRA, CIÈNCIA I GOVERN

Segons sembla, la família Caro, procedent d'Elx i Oriola, arribà a la noblesa en començar el segle XVII, i mitjançant una sèrie de plets i una política de matrimonis -especialment amb els Maça de Liçana-, aconseguiren les baronies de Moixent, Novelda i la Mola. Més tard, ja entrat el segle XVIII, Felip V recompensà Josep Caro-Maça de Liçana i Roca amb el marquesat de la Romana per la seua fidelitat a la causa borbònica en la Guerra de Successió. El 1719, el primer marquès creà el regiment de dragons de Cartagena. Militar, clavari i comanador de l'orde de Montesa, morí el 1741. El seu pare havia estat comissari general del terç d'infanteria d'Oriola.

El segon marquès fou Pere Caro i Maça de Liçana i Fontes, nascut a Novelda i mort en el setge d'Alger el 1775. Marí, militar i arquitecte, fou acadèmic i director de l'Acadèmia de Sant Carles de València (1772). Participà en nombroses campanyes a Itàlia i França i fou amic i col·laborador de Gregori Maians, Jordi Joan i Pedro Lucuze (ALBIÑANA i HERNÁNDEZ, 1984). Casat amb Maria Sureda, obtingué -gràcies a aquest matrimoni-, grans extensions de terres a Mallorca. Impulsor de les obres públiques, és l'autor de la idea d'unir Cullera amb València amb un canal navegable. Entre els germans del segon marquès, destaquen el mateix Pasqual -casat amb Eufràsia de Berástegui i Tallada, senyora d'Alpera-, així com Ventura Caro, capità general de Galícia, cap dels exèrcits espanyols dels Pirineus Occidentals (1793), capità general de València i Múrcia per recompensa de Carles IV (1801), repressor dels avalots populars a València i combatent de les tropes napoleòniques, amb algun fet d'armes enaltit per la història militar.

El tercer marquès de la Romana fou Pere Caro-Maça de Liçana i Sureda-Valero, del qual es conserven algunes cartes adreçades a Cabanilles, com veurem al llarg d'aquest article. Va nèixer a Ciutat de Mallorca el 1761. Les seues possessions foren administrades temporalment pel nostre Pasqual Caro, el seu oncle. Militar i marí, viatjà per Europa el 1784 i va ser oficial de l'exèrcit en la guerra contra França el 1793. Fou capità general interí de Catalunya el 1800, lluità a Europa amb Napoleó després d'haver estat enviat per Carles IV pressionat per l'emperador. *Grande* d'Espanya des de 1802. Després de canvis ideològics i polítics –havia promés fidelitat a José Bonaparte com a rei d'Espanya, però el 1808 tornà a Galícia per a combatre junt amb els anglesos contra les tropes franceses-, el 1810 fou nomenat capità general d'una part de l'exèrcit espanyol i morí sobtadament a Estremadura, ja en terres portugueses. Home difícil, però de gran cultura, deixà milers de volums de la seua biblioteca –gran part heretats del seu pare-, així com dibuixos militars i cartes geogràfiques. A més de la correspondència amb Cabanilles, que tot seguit comentarem, va mantenir relació literària amb el comte de Campomanes. Fou soterrat al seu mausoleu a la catedral de Mallorca, manat fer, com diu una inscripció, per les Corts de Càdis. Germans seus foren Josep Caro i Sureda, cavaller de l'ordre de Sant Joan, combatent dels francesos i capità general interí de València (1809), intervingué en les baralles polítiques a la capital valenciana i s'exilià a Mallorca. Va escriure un *catecismo* polític, reeditat entre 1812 i 1837, així com Maria Caro i Sureda, doctora en filosofia i religiosa (1789) i Joan Caro i Sureda, militar i governador de València. El seu tarannà liberal li comportà problemes, però reconciliat amb Ferran VII, obtingué la capitania general de Castella i de Catalunya (1825-26).

La família dels marquesos de la Romana, com hem vist, representà papers importants en l'exèrcit i en la marina, si més no, des del segle XVII. A més de la vocació militar –o justament per ella-, alguns membres de la família intervingueren activament en la política i en el govern de diferents regions hispàniques en les acaballes del segle XVIII i, especialment, en el primer terç del segle XIX. Però junt amb aquesta activitat pública en la milícia i el govern, altres membres de la família, com ara el nostre Pasqual Caro, germà del segon marquès, es dedicaren a algunes activitats menys marcial. Aquest, per exemple, practicà l'administració de les possessions pairals, la ciència agronòmica –amb projectes de millora dels regadius i introducció de noves tècniques-, l'enginyeria teòrica amb un canal que unira el port de Cullera amb València, els informes sobre el conreu de l'arròs i la preocupació per la millora de la vida dels més desemparats. Algunes d'aquestes activitats són les que ens interessaren ara i les que més interessaren també a Cabanilles.

La família dels Caro, a més de les terres de Moixent, Novelda i la Romana, tenia terres a la senyoria dels hospitalers de Torrent i Picanya, amb una finca de 1.050 fanecades a l'heretat de Ràfol (ROYO, 1988)¹, com també a Elx, com assenyala Gozávez (1977): el 1753 Pere Caro era propietari de 446 tafulles, que minvaren a 429 el 1783, ben poca cosa en relació a altres grans propietaris. Els Caro formaven part de la nòmina de nobles "forasters" i les terres que dominaven restaven en la zona de regadiu, amb parcel·les més tost mitjanes. A més, la família Caro obtingué concessions a l'entorn de l'Albufera, concretament al terme de Sueca. Així el 30 de desembre de 1761, poc després de ser annexionat l'estany al patrimoni real, Ventura Caro –i els seus germans Pasqual, Pasquala i Carles-, foren recompensats amb 3.425 fanecades, amb concessió per vint anys que fou renovada el 1797

¹ Seguint el mateix autor, un tal Pasqual Caro, veí de València, tenia 384 fanecades en aquesta mateixa senyoria. A ben segur que seria el nostre personatge.

(RIERA, 1983:82) i que, segons García Monerris (1985:145) va subsistir gràcies a les pròrrogues i mesures de gràcia, fins, si més no, el 1836, amb 664 fanecades inscrites a nom de Josep Caro. Riera destaca el caràcter especulatiu d'aquesta concessió, especialment front a les pretensions dels llauradors veïns de Sueca. És més, gran part de les terres dels Caro restaren incultes per molts anys, contrastant amb les nombroses sol·licituds d'establiment. Aquest fet xoca amb l'actitud i la visió de Pasqual Caro respecte l'agricultura del país i respecte el comportament seguit a les terres administrades per ell a Moixent. No podríem explicar aquesta divergència de comportaments –noblesa ocupada i preocupada per l'expansió del conreu al sud del país i oligarquia absentista i especulativa al centre– sense pensar que la titularitat de Pasqual fóra més be testimonial. García Monerris (1985:131), però, ens ajuda a entendre un poc més la qüestió en assenyalar un fet important: gran part de les terres dels Caro, a més d'altres en possessió de grans nous propietaris, foren donades sota la fórmula de partides “*que el lago por aquella parte deje libre en adelante*”. De les 22.286 fanecades de la frontera de Sueca, una bona part eren marjal o, fins i tot, terra coberta per l'aigua que, de vegades, un descens conjuntural eixugava. En qualsevol cas, les donacions de terres als Caro –i a d'altres–, a l'entorn de l'Albufera pot interpretar-se, seguint García Monerris (1985:145), com un fallit intent d'introduir a la noblesa imbricada en els aparells de la monarquia –definició altament aplicable als marquesos de la Romana– en un procés de control del domini útil total de terres i marjals a partir del qual, dirigir una colonització a la manera dels grans senyors.

Per últim, a València, els marquesos de la Romana posseïen una casa al carrer del Governador Vell (PÉREZ DE LOS COBOS, 1993), que després va ser convent i que fou enderrocat per a refer l'edifici. Al Grau de València tenim documentada, gràcies a un plànol de 1796², una alqueria del marquès prop de la platja. La propietat es troba fora del nucli emmurallat de l'antic municipi de Vila Nova del Grau, però encara dins els seus límits administratius. És la major construcció de tota la platja, incloses les alqueries del Cabanyal-Canyamelar –aleshores, Poble Nou de la Mar–, i segurament formaria part de les construccions estiuenques, que, per aquell moment, començaven a ser usuals. En finalitzar el segle XVIII, seguint Peset i Graullera (1980), el marquesat de la Romana agombolava 8.854 vassalls, amb unes territoris pròxims als 270 km².

2. LA PERSONALITAT DE PASQUAL CARO: ELS SEUS PROJECTES I L'INFORME CRILLON

Les aportacions de Pasqual Caro a la societat i economia valenciana del seu temps són nombroses. Fins ara, es coneixien algunes empreses concretes –que veurem tot seguit–, com ara la presa del Bosquet a Moixent i el mai realitzat projecte de canal navegable entre Cullera i València, ideat pel seu germà Pere i reprès per Pasqual. A més, gràcies a l'estudi de la correspondència de Cabanilles i al seu dietari, coneixem documents sobre els problemes de la seua època que el mossén fa servir per a la seua obra. Però, la figura de Pasqual Caro destaca encara més amb una més que plausible aportació: l'autoria del conegut com “informe Crillon” de 1788 sobre el conreu de l'arròs. Analitzem aquestes obres.

Les dues primeres aportacions de Caro, la presa del Bosquet i el canal navegable de Cullera a València, ja han estat estudiades abans. La presa del Bosquet fou obra, seguint el mateix Cabanilles, de Pasqual Caro. Construïda sobre el barranc del mateix nom, és

² Plànol del Grau i del Cabanyal-Canyamelar abans dels incendis de 1796. Biblioteca Nacional, GM/M XLII n. 343.

una obra de 100 metres d'amplària, 200 de longitud, 8 m de profunditat actual i una capacitat de 160.000 m³. A partir d'ella, els marquesos de la Romana posaren en reg nombroses extensions de terres de secà, gràcies a un nou sistema de dues séquies que nodrien els camps limítrofs i de basses i dipòsits que s'omplien d'aigua gràcies a la presa (LÓPEZ GÓMEZ, 1987, PÉREZ OLAGÜE, 1996). Per la seua part, el segon projecte on intervingué Pasqual Caro, més documentat per la seua repercussió pública, fou la proposta de construcció d'un canal navegable que unira Cullera amb València i que fera d'aquella ciutat, el port natural de la capital. El 1787, Pasqual Caro, reprenia un projecte inicial del 1764 del seu germà Pere, segon marquès de la Romana (inspirat, per cert, en les opinions de T.V.Tosca), proposant construir un port al recer del cap de Cullera, excavar un canal navegable fins a la duana de València -travessant l'Albufera-, que permetera la navegació de barcasses de 45 peus d'amplària. El canal i el projecte havien de solucionar per sempre la problemàtica del port del Grau de València, de difícil construcció i manteniment i en el centre de grans polèmiques al llarg de tot el segle XVIII. Tot i que mai no es va fer, el 1815 es tornava a discutir sobre el tema, creant-se fins i tot una junta per a impulsar el projecte (DÍAZ, PONS i SERNA, 1986, entre altres).

Però sens dubte, la novetat més interessant que podem aportar al coneixement de l'obra i de la figura de Pasqual Caro és l'atribució a la seua mà del conegut fins ara com "informe Crillon" de gener de 1788, un dels tres documents principals del "partit anti-arrosser". Els altres dos, segons Mateu Tortosa (1987:92) són l'*Informe de los Rectores de las iglesias parroquiales y hacendados de los pueblos de la ribera del Turia de 1769* i l'obra de Cabanilles, que és una fidel reproducció de les idees i pensaments de Caro respecte a l'arrossar. Pel que fa l'informe de 1769 dels rectors de la Ribera del Túria, cal destacar la personalitat del de Riba-roja, el rector Trezzi. Dels signants d'aquell document, Trezzi fou l'únic que restava quan Cabanilles escrigué la seua obra i, per això, mantingué una intensa relació epistolar amb Cabanilles, proporcionant-li nombroses dades sobre el seu terme que el mossén va agrair -com a Pasqual Caro-, a les *Observaciones* (t.I, pp.153 i 154). D'aquesta forma, se'ns presenten tres dels grans "ideòlegs" contra el conreu de l'arros: Cabanilles, Caro i Trezzi. Les relacions dels dos últims amb el mossén resten clares: les citacions d'ambdós personatges en el llibre en són bona mostra. La coneixença personal entre Trezzi i Pasqual Caro, no descartable en absolut, tancaria un triangle bàsic per a entendre el partit anti-arrosser valencià de la segona meitat del segle XVIII.

Louis Berton des Balbes (Avinyó, 1717-Madrid, 1796), duc de Crillon i Maó, va ser capità general de València el 1787 i 1788. Militar francès, va entrar al servei de Carles III i participà en la guerra contra Portugal. Arrabassà l'illa de Menorca als anglesos el 1782, obtenint el títol de duc de Maó, capità general de l'exèrcit espanyol i, el 1790, la grandesa d'Espanya. La breu estada de Louis des Balbes a la capitania general de València sembla compensada amb una intensa vida social, política i administrativa. A més de la seua tasca oficial, el duc de Crillon rebé a viatgers il·lustrats de l'època, com ara a l'anglès Joseph Townsend. En el seu llibre sobre aquest viatge, Townsend, introduït per una recomanació del mateix comte de Floridablanca, relata amb detall l'hospitalitat del duc i de la seua família: les tertúlies amb els personatges distingits de la ciutat, els dinars compartits amb el duc, els jocs i costums de la casa, els desplaçaments al Grau i per València amb el mateix Crillon, etc. Fets que, sens dubte, ens parlen de la breu però intensa relació entre Townsend i Louis Berton des Balbes. Ben significativament, se'ns dibuixa un altre triangle de relacions personals: Townsend, Crillon i, com no, Cabanilles. L'anglès cita al mossén valencià en parts del seu llibre, amb una familiaritat que va més enllà d'una nota cien-

tífica: "El meu respectable amic, l'abat Cabanilles..." escriu en un determinat moment (GARCÍA MERCADAL, III:1634). No cal oblidar, per altra part, que la traducció al francès de l'obra de Townsend de 1809 fou il·lustrada, seguint García Mercadal (III:1354) amb gravats de les *Observaciones*.

Apuntat aquest coneixement personal, que situà Cabanilles en el centre de significatives relacions en la València del moment, tornem al nostre Pasqual Caro. Fins ara, la relació entre el duc de Crillon i els Caro es limitava a una dada biogràfica: Ventura Caro, germà de Pasqual, havia estat ajudant del duc en la conquesta de Menorca, així com en l'infufruitós setge de Gibraltar. Ara, estem en condicions de reforçar aquest vincle que, a la llum d'aquesta nova aportació, pot explicar precisament la relació entre Louis de Berton i Pasqual. Hom pensava que el duc de Crillon havia estat l'autor, entre altres coses, d'un cèlebre i important informe contra el conreu de l'arròs, datat el 1788. Ara, podem dir que l'autor és realment Pasqual Caro. Seguint Mateu Tortosa (1987), l'arribada del duc de Crillon a la capitania general de València va significar un canvi respecte els seus predecessors. Les primeres iniciatives del nou governador en el camp de la salut pública van ser demanar informes sobre el conreu de l'arròs i emetre una ordre (vuit de maig de 1787) que en prohibia el conreu fora dels espais acotats el 1753. Els recursos i les reaccions contra aquesta ordre no tardaren i l'onze de juny, el manament del capità general fou revocat directament des de Madrid. El duc de Crillon no tingué més opció que acceptar l'extensió de l'arròs, tot i que envià un informe al rei (23 de juny), exposant els problemes derivats del conreu d'eixa planta. Un segon informe (gener de 1788) resumeix els arguments anteriors i en sistematitza d'altres nous. La importància d'aquest informe és indubtable. Mateu Tortosa (1987:148) assegura que va servir de base i model a la majoria d'argumentacions que es proposaria després contra l'arròs.

Hi ha tres raons que ens fan atribuir aquest informe a la mà de Pasqual Caro. La primera i més evident és una cita del mateix Cabanilles al seu dietari -una de les moltes observacions personals que fa entre parèntesi dins de documents transcrits d'altres autors-, en la que, parlant precisament de l'arròs, diu: *como se ve con evidencia en el informe que trabajo Don Pascual Caro y adoptado por el Duque de Crillon se presento a SM*. La cita de Cabanilles, sempre entre parèntesi, s'emmarca precisament en un document del seu dietari que ben bé podria ser una part del mateix informe Crillon o els papers de Pasqual Caro que en serviren de base. I aquesta part del dietari és la segona raó que ens mou a atorgar l'autoria de l'informe a Caro. L'estructura del document copiat al dietari és molt semblant al conegut com "informe Crillon" de gener del 1788, tal com Mateu Tortosa (1987) el descriu. Tant al dietari com a l'informe, es fa un repàs -per aquest ordre- de les prohibicions de conrear l'arròs des de l'edat mitjana, es critiquen les acotacions realitzades el 1753 i l'incompliment dels manaments reals de prohibició entre eixa data i 1787, s'ataca l'actitud de l'anterior capità general, s'analitza la rendibilitat de conreus alternatius, etc. Per últim, un tercer argument que reforça els anteriors és la relació militar i personal entre Ventura Caro -germà de Pasqual- i Louis de Berton, si més no, des de 1782. Aquesta proximitat entre els dos militars permet connectar més fàcilment Pasqual amb el duc de Crillon i explicaria la intensitat de la posició anti-arrossera del militar francès assumida en la breu estada a la capitania general de València.

Aquesta atribució remarca el paper de Pasqual Caro en la polèmica de finals del segle XVIII i reforça la seua personalitat, no sols per la influència directa en l'obra de Cabanilles, sinó per l'aportació expressa -tot i que discreta-, que suposa aquell informe als debats de la societat de la seua època.

3. LES CARTES DE PERE I DE PASQUAL CARO A CABANILLES

En l'època que Cabanilles va escriure les *Observaciones*, la senyoria de la Romana estava en mans de Pere Caro i Sureda, tercer marquès. Sembla que l'administrador de les terres de la baronia de Moixent, si més no, seria l'oncle Pasqual. Del primer, es conserven dues cartes adreçades a el mossén valencià i, de l'oncle, tres³. El to de les cinc cartes consultades ens indica una certa confiança entre els tres personatges –tot i que les expressions són molt menys formals en les de Pasqual-, i són respostes a algunes preguntes i indicacions del mateix Cabanilles. Les cartes de Pasqual Caro són molt més extenses i amb major informació, la qual cosa reflecteix el seu caràcter i el seu interès en els temes que Cabanilles li suggeria. A més a més, la confiança de Pasqual li fa adoptar un to sincer que, en molts casos, és sorprenent i traspua un caràcter combatiu i directe poc donat a les mitges paraules.

En la primera de les missives del marquès –escrita el 16 de juliol de 1796, quan Pere Caro comptava trenta-cinc anys-, la informació es limita a comunicar el veïnatge de la Romana (173 veïns) i a manifestar la incomoditat davant la pregunta no fóra que, en saber-se amb precisió el nombre d'habitants, els impostos (*el equivalente*) foren augmentats. Els records finals als ducs de l'Infantado, per als quals treballa Cabanilles com a preceptor dels seus fills, són mostra de les bones relacions que en aquell moment mantenia el nostre mossén amb aquella casa. La segona carta (de 22 de juliol de 1796) torna a parlar de la Romana, en aquesta ocasió per a negar-ne la pertinença a Monòver, malgrat els comentaris generalitzats en contra. L'explicació d'aquesta creença novament es basa, segons el marquès, en la voluntat d'augmentar la recaptació fent pujar els habitants del lloc. Pedro Caro, en nom dels oncles i *parentela* agraeix els sempre elogiosos comentaris de Cabanilles.

Les tres cartes de Pasqual són molt més interessants. En elles, observem algunes de les claus que ens permeten interpretar les fonts de les que va beure Cabanilles per a la seua gran obra, així com un cert esperit de l'època i unes poques llums sobre la figura del mateix Pasqual Caro. Les cartes són de setembre de 1796, de gener i de juny de 1797. Pasqual hi realitza comentaris interessants sobre dos temes fonamentals: les crítiques fetes a l'obra del mossén i la preocupació personal de Pasqual pels pobres i la seua assistència.

3.1. *Les crítiques d'altri a l'obra de Cabanilles i l'afer de l'arrossar*

Amb l'atribució de l'informe Crillon de 1788 a Pasqual Caro, la relació d'aquest amb la problemàtica de l'arròs és molt més directa i la influència sobre Cabanilles més clara. Quant a aquest últim punt, Pasqual Caro coneix directament, si més no, una part de las *Observaciones* i, a més, les crítiques que nasqueren de forma immediata amb la seua publicació. En la primera carta (17 de setembre de 1796) Pasqual manifesta haver *leído pocos párrafos del libro de V.M.* i les primeres paraules de la carta són per a transmetre felicitacions a Cabanilles i criticar aquells que han gosat "*proferir proposiciones las mas necias que oirse pueden*" davant la recent publicada obra. En la segona (2 de gener de 1797), Caro agraeix a Cabanilles haver rebut –de mans del Dr.Molins-, una col·lecció de papers amb

³ Les cartes es troben dipositades a l'arxiu de Cabanilles al *Real Jardín Botánico de Madrid* (San Pío, M.P. i Collar del Castillo, P., 1995).

les controvèrsies generades i felicita el mossén per haver-ne eixit triomfant (*tengo la maior satisfaccion de ver a V.m. triunfante de sus emuladores*). En la tercera (10 de juny de 1797), Pasqual comunica a Cabanilles l'existència d'uns papers que circulen a favor del conreu de l'arròs. El nostre Caro es mostra indignat: "*Sabia que andavan repartiendo papeles sobre el arroz (...) he empezado a leer el miserable escrito que estava lleno de falsedades*".

Pasqual Caro deu referir-se, entre d'altres, als papers previs, encara sense publicar, de Vicent Ignasi Franco contra l'obra de Cabanilles. El 28 de juny de 1797, dies després per tant de la última carta a Cabanilles, Franco s'adreça al president de la *Real Sociedad Económica de Amigos del País* per a que sufragara la publicació de la contestació a las *Observaciones* (Ribes, 1987:33). Així, és a partir d'aquesta data (i en diferents ocasions fins al 1798) quan aquest il·lustrat de Castelló de la Ribera publica successives contestacions públiques al mossén, mogut tant per la seua pertinença a una família arrossera, com per una certa enveja personal envers Cabanilles, actitud destacada per Ribes (1987). Les crítiques comentades per Caro ben bé podien ser els papers previs de Franco o d'altres semblants, però en qualsevol cas d'idèntica posició a favor del conreu de l'arròs.

El ressentiment de Caro contra els crítics del seu amic s'estén a tot el país: segons ell, el mateix país i el caràcter dels valencians són propensos a aquest tipus de persones. Així, Pasqual Caro escriu:

Y como este desgraciado País tiene la circunstancia que para todo quanto bueno se produce, en su mismo modo tiene la crítica y la enemiga, con una larga experiencia y por conocimientos propios, diré que el bien que acá se procura, todo tiene oposición, no en la que aca se supone á los forasteros, sino en la que los mismos valencianos sea por emulación o por ligereza, se procuran.

Amargues paraules cap als compatriotes i cap al país, possiblement nascudes (*por conocimientos propios*, diu Pasqual) de dos afers de trist resultat per a ell. El primer és la falta de resultats pràctics de l'informe realitzat per al duc de Crillon i elevat al rei el 1788. Mateu Tortosa (1987:148) destaca el fracàs del duc per tal d'ordenar i reduir la superfície dedicada a l'arròs. La derrota de Louis de Berton és la derrota de Pasqual Caro i de les seues idees. Però a més a més, un altre afer se'ns presenta com a possible explicació de l'actitud de Caro: les dificultats que troba, com veurem tot seguit, a la realització d'un establiment d'assistència per a pobres. En la segona carta els judicis no són més benevolents:

El País es muy adecuado para que á sus naturales les venga muy á gusto emular y censurar todo lo que pertenece a sus paisanos.

Caro elogia l'obra de Cabanilles i li revela algunes de les claus per a interpretar les crítiques rebudes: l'arròs.

V.m. ha corrido todos los rincones del Reyno y dicho de cada uno lo que ha observado elogiando lo que havia digno y no dando lo que parecia podia mejorarse y aun insinuando los medios que le han parecido propios para conseguirlo y como no ha podido ablar á gusto de todos ha conseguido enemigos, particularmente en quanto ha dicho de arroces, pues esta que es una verdad en que la experiencia no permite dudar, nunca sera confesada por sus amadores

L'arròs i les crítiques a la seua producció són una de les claus fonamentals per a entendre els atacs a las *Observaciones* i, pel que veurem, al mateix Caro. Deixant al marge l'in-

forme Crillon de 1788 (que hauríem de rebatejar com a informe Caro), les cartes escrites a Cabanilles són també una bona mostra de la seua posició al respecte. Un dels passatges més interessants de la carta de setembre de 1796 és el comentari que dedica Pasqual a la nota d'agraïment de Cabanilles –que encapçala aquest article- en la qual s'elogia l'administrador de Moixent i es fa pública la seua posició anti-arrossera. Aquesta nota li va procurar molts problemes al mateix Pasqual, com assenyala a aquesta primera carta:

V.m. ha querido decir de mi alguna cosa ablando de Moxente y ha añadido el articulo que va á la llamada y al pie de la oja, (que á la verdad) me huviera alegrado que V.m. suprimiese pues es tal la tempestad de dicerios que contra mí se ha levantado qe no ai aguante y ablan ombres aunque los mas superficiales, los mas charlatanes y que por lo mismo tienen seguido, de modo que a V.m. y á mí nos ponen como un trapo...

En la tercera carta (10/6/1797), li torna a recordar a Cabanilles –li retrau, fins a cert punt, amb un toc de resignació-, els problemes creats per la dedicatòria del mossén: “*las palabras que V.M. dijo me han llenado de enemigos. La verdad esto trae...*”. Per si de cas, davant aquestes crítiques, Caro no dubta en advertir Cabanilles “*y si por algun incidente quisiese nombrame digamelo antes y le dire el modo, pues no conoce V.m. bastante*” (2/1/1797).

Novament, la raó d'aquestes crítiques es troba en la posició que Pasqual Caro i el mateix Cabanilles prenen contra l'extensió del cultiu de l'arròs.

Y no dudare que alguno salga con alguna tempestad de disparates pues el punto de los arroces como tiene tanto aliciente necessita para entenderse con claridad hombres de el maior desinteres, conocimiento y pureza y de aquello que se encuentra poco.

La posició de Caro davant aquest problema és sincera. Un fragment de la carta a Cabanilles ho demostra fefaentment. La humanitat del text i les expressions de compromís personal –impressió reforçada en analitzar l'afer dels pobres-, ens mostra un Pasqual Caro a mitjan camí entre l'espiritualitat i la solidaritat humana. Respecte a la polèmica de l'arròs, Pasqual –sorprés davant les reaccions-, sembla disculpar-se per haver embolicat Cabanilles en una discussió tan forta:

Y assi amigo aseguro a V.m. que me mortifica lo que pasa y oigo (...) aunque estoy seguro de no haver dicho a V.m. sino verdades demostrables en todo instante (...) y estoy firmemente persuadido de que he nacido con la obligación de hacer todo el bien posible y pido a Dios me de luz para hacerlo, pues es su obra, pero no aspiro á mas gloria que la de que Dios lo sepa, pues de allí espero el bien.

Tot i la dèria personal de continuar manifestant, allà on puga ser, les veritats respecte a l'arròs, Caro reconeix el mal moment de les seues posicions, del seu *partido*:

Oi esta vencido el partido y ai amplias facultades para la cria de arroces. No lo extraño, pues es asunto que turbara al mas abil Ministro y manteniendo unos alicientes y apoios tan poderosos que con tanta facilidad deslumbrara.

Pasqual Caro anima Cabanilles a continuar endavant, tot i les crítiques (carta de 10/6/1797): “*viva tranquilo, sin hacer merito de sus emulos y a lo menos, seguro de nuestro ada-*

gio Gos que lladra, no mosega, *tales son los ladridos que asta aora he oido y tal la aptitud de los ladrantes*". En les altres dues cartes l'encoratja a continuar treballant "*en beneficio de la humanidad*" (2/1/1797). Personalment, Caro no rebutja el compromís, tot i que lamenta no disposar de més temps i de facultats per a lluitar en favor de les seues posicions (10/6/1797):

Si io tuviese tiempo y habilidad, diria el punto en que estriva la verdadera felicidad de este Reyno, pero es preciso para conseguirla una verdadera inteligencia que no se alcanza sin un auxilio muy particular de la Providencia y (...) desinteres.

Però, a més de la intel·ligència, el desinterés i l'ajut de Déu –i la prohibició de conrear l'arròs-, Pasqual Caro posa en la cultura del regadiu la base econòmica del país: "*quisiera dijese V.m. algo del riego general y por el, la futura felicidad y riqueza de este Reyno*"

3.2. L'assistència dels pobres

La vessant filantròpica de Pasqual Caro es descobreix gràcies als paràgrafs dedicats a comentar el seu treball d'assistència dels més necessitats. Així, en la primera carta (17/9/1796) escriu al mossén sobre això, lamentant-se novament dels entrebancs dels seus compatriotes en relació la que considerava obra de la seua vida:

Aun continua mi incesante trabajo en esta casa de pobres. Tiene muchas ventajas y las tendra maiores en todos los ramos asistiendome Dios, de quien es la obra y huviera llegado a colocarse en la clase de las mejores o la mejor de España, pero nuestros mismos Paisanos lo han embarazado segun costumbre...

En la segona carta a Cabanilles (2/1/1797) torna a aparèixer aquest tema, que se'n mostra central en les referències personals de Caro, fins i tot de manera més explícita:

Yo sigo y con un improbo trabajo en la purificacion de mis pecados, que parece ha destinado Dios lo haga sirviendo a los pobres. Muy agradable seria mi destino si les pudiera hacer todo el bien que es dable..

Per últim, en la tercera carta (10 de juny de 1797), les primeres paraules són per a repetir aquesta quasi obsessió del germà del segon marquès de la Romana. Més enllà dels consells filantròpics sobre l'arròs, de les posicions compromeses amb la millora de l'agricultura i de l'administració de les terres de la família, Pasqual Caro confessa l'objectiu de la seua existència:

Estuve malo y con pesimos principios, pero con sangrias quede bueno y en mi consuelo no puedo morir asta perfeccionar el bien que me he propuesto hacer para los pobres, que son oi todo mi objeto.

Gràcies a les cartes, vegem, doncs, un Pasqual Caro unit a Cabanilles no sols en una determinada visió del país, del seu futur respecte l'arròs i de la riquesa del regne, sinó també en una destinació certa de servei als altres: Cabanilles escrivint sobre el territori i les necessàries millores, Caro treballant contra l'arròs i vetllant pels pobres. Un fragment de la segona carta (2/1/1797) és significativa d'una sensació de compartir el menyspreu i incomprensió dels propis valencians:

Paciencia, amigo (...), en todo sucede así y nos quejamos de los forasteros por su contrariedad al País y no es así, pues lo aman y buscan, quejemonos de nuestros genios, desunidos, zelosos y emuladores que son la causa de muchos males que sufrimos...

4. ELS DOCUMENTS DE PASQUAL CARO EN L'OBRA DE CABANILLES

La segona cita que encapçala aquest article –extreta d'una carta de Pasqual Caro a Cabanilles–, mostra ben clarament la relació entre alguns passatges de l'obra del mossén i documents previs elaborats pel mateix Pasqual o en poder d'ell. Donada la capacitat del personatge –demostrada en l'informe Crillon, en els projectes analitzats i en la seua trajectòria vital– no és d'estranyar una participació directa en determinats documents. La informació que subministra Caro a Cabanilles és ben diversa. N'hi ha de tipus descriptiu, però també dades històriques, estadístiques i, el que és més interessant, judicis i pensaments sobre el present i el futur de l'agricultura del regne de València que traspuen una visió de la societat, del país i del moment. Geogràficament, la informació se centra en les comarques de l'Horta i de la Ribera, justament on es desenvolupen els dos temes d'atenció de Caro: el reg i l'arròs. En quant als blocs temàtics, en els papers transcrits per Cabanilles podem trobar-ne dos: un primer grup de pàgines dedicades a l'afer de l'arròs i, en segon lloc, unes planes molt interessants que parlen de diferents aspectes de l'agricultura de regadiu valenciana (i que són els que duen la nota esmentada abans, sobre l'autoria de Pasqual Caro).

4.1. La passió de l'arròs

Aquesta frase que apareix en una de les pàgines del dietari (p.116) –i, per cert, també al llibre primer de les *Observaciones* (I:202)–, és indicativa de fins on havia arribat la discussió sobre la seua prohibició o la permissió del conreu. Com hem vist, les posicions personals encontrades al respecte no eren tèbies. En el dietari (p.112-113) podem llegir els següents paràgrafs que, per les expressions i el to utilitzats, ens recorden molt els fragments de les cartes de Pasqual vistes anteriorment:

El cultivo de esta planta se introduxo contra la voluntad de los superiores y el haber subsistido por espacio de mas de cinco siglos luchando siempre contra ordenes de soberanos, sufriendo multas y paseando una peste continua que destruye los hombres y acabó con 14 lugares de los 25 de la concordia de 1273 es el mayor y mas constante monumento de la intriga y del interes de algunos que a fuerza de dinero han podido trastornar las repetidas ordenes y continuar el horrible sacrificio de nuestra especie.

Els papers que, de forma directa o indirecta, podem atribuir a la mà o al despatx de Caro i que Cabanilles fa servir, pretenen demostrar fefaentment no sols els efectes perjudicials del conreu de l'arròs sobre la salut humana, sinó també la inferioritat d'aquesta producció comparada amb altres tipus de conreu, fonamentalment els d'horta. Amb l'ús continuat de dades estadístiques, es pretén evidenciar la millora que comportaria per a l'economia del regne la prohibició de l'arròs i la seua substitució per un model agrari basat en el de la comarca de l'Horta. De tal manera que, junt a la filantropia, la lògica de l'economia havia de marcar el futur del camp valencià. Arguments de tots dos tipus trobem en els papers que Cabanilles copia al seu dietari.

Respecte els primers, el to de les pàgines del dietari és dramàtic: “*la salud es la primera y única ley*” i l’arròs es demostra perjudicial per al poble en determinats llocs, especialment a la Ribera Alta i l’horta de Xàtiva. El següent paràgraf és ben indicatiu i també ens recorda l’estil i la personalitat de Pasqual Caro:

No quiero detenerme en hacer ver que en las riberas reyna la miseria, si exceptuamos los periodos de trabajar los arrozos y la seda: que los demas frutos no prosperan por la multitud de vapores y nieblas, efectos únicos de las balsas artificiales; que reyna un ocio culpable y perjudicial á las costumbres en muchos meses del año. Me quiero desentender de todas estas reflexiones para mirar únicamente á la salud del pueblo, porque hay muchos que se empeñan en hacer creer que en mis demostraciones reyna la exageracion y el odio, que la proscripción del arroz seria la miseria y destruccion de las riberas, que ningun fruto prospera ni puede prosperar en ellas; quiero ponerles delante de los ojos el estado de los quatro pueblos de la ribera del Turia que son la mejor demostracion de estas verdades, porque son hechos recientes que no se pueden negar ni tergiversar.

Aquesta darrera frase dóna pas a quatre quadres estadístics que mostren l’evolució demogràfica de Ribarroja, Vilamarxant, Benaguasil i la Pobla de Vallbona en els sexenni (1764-1769) en què es conreava l’arròs (mortalitat superior a la natalitat) i quan no es conrea (a l’inrevés). A més, hi ha taules estadístiques més àmplies que recullen l’evolució de naixements i defuncions entre 1730 i 1787. Pel context, sembla formar part del mateix informe del qual Cabanilles extrau les anteriors informacions, possiblement, com hem sospitat, provinent del mateix Caro. Els pobles elegits coincideixen amb els que apareixen en aquell *Informe de los rectores de las iglesias parroquiales...* de 1769, tot i que s’amplia la informació i les dades no coincideixen exactament. Evidentment, no es tracta d’una còpia del mateix. Les dades aportades semblen ben evidents: en sis anys i en eixos quatre pobles, la diferència entre conrear l’arròs o no conrear-lo podria haver significat un cost negatiu de gairebé 800 persones. En el cas dels pobles de la Ribera, es fa una avaluació de 21.964 persones menys en 57 anys comparat amb el comportament demogràfic d’altres zones on no es conreava l’arròs. Això fa dir al nostre autor:

Porque si merece el bien de la Republica el que salva un solo individuo de la muerte, ¿como se debe inflamar el corazon de aquel que conserva afecto a la humanidad y sabe que destruyendo el arroz da la vida a muchos millares de hombres! Es tan dulce al hombre el hacer bien que parecen monstruos los que por un vil interes se oponen a la felicidad de sus semejantes.

L’èxit de l’arròs (*ídolo de oro en apariencia*, com apareix al dietari a la p.116 i, novament, a les *Observaciones*, I:179) es deu a que mobilitza molts i, sobretot, alts jornals en pocs dies. Eixa és la raó que el seu conreu siga defensat per molts, i sobretot, pels habitants de la Ribera. Però tot és un miratge: la malaltia està a l’aguait i els diners són inútils davant la tragèdia.

El genero de trabajos de los arrozos pide muchos brazos en pocas semanas y el propietario no tiene eleccion de sugetos, no se puede detener en el precio de los jornales; saben muy bien estas condiciones los muchos infelices del reyno y muchos tambien de los de Aragon y Murcia, por lo qual acuden de todas partes á ganar mucho en poco tiempo, aunque á costa de enfermedades.

La prohibició de l’arròs es justifica també amb altres argumentacions, les de caire econòmic: “*Desentendamonos ahora de la principal y única que es la salud publica por quedar*

demostrada esta verdad y examinemos si las tierras son o no utiles para otras cosechas". Les raons a favor de desterrar l'arròs són vàries: 1) als pobles del Túria, "las cosechas de panizo, granos y aun de la seda se perdian i alteraban (...) quando se permitia el arroz"; 2) a la Ribera Alta, moltes terres cobertes per aigua no són naturalment aigualoses, sinó producte de l'error humà, per la qual cosa l'arròs no és inevitable en aquesta zona. Per això, caldria reformar la séquia del Rei per a evitar filtracions "que han hecho pantanosos los campos que hoy se reputan tales"; 3) a les terres d'Alzira, "en aquellas a donde no llega el riego y que son en gran parte areniscas, se halla el asombroso aumento de uno a dos sobre la mejor tierra de arroz"; 4) l'observació del paisatge dels nuclis arrossers i d'aquells que no ho són és argument suficient per a la prohibició: "Diran lo que quieran los defensores del arroz sobre poblacion y riqueza, lo cierto es que la inspeccion sola de los pueblos decide contra esta planta".

Com a mostra d'aquesta última argumentació, l'autor no escapa d'allò que Rosselló (1990) anomena el ditrambe sobre el paisatge valencià, del qual, per cert, el mateix Cabanilles no va saber o poder escapar. En el dietari, podem llegir un paràgraf atribuïble a Pasqual Caro que caldria afegir a la llarga llista de descripcions tòpiques de l'Horta de València:

La ciudad de Valencia parece formar una sola poblacion de quatro leguas cercada e interrumpida de bosques; por la inmediacion de los lugares y caserios, que estan sembrados en este jardin util, y por la multitud sin guarismo de arboles, viviendo aqui una multitud de hombres que pasma, sin que la noche, el dia, los calores ni frios interrumpan sus trabajos ni alteren la salud, en lo que ciertamente consiste la riqueza del estado.

Contraposat a aquesta idíl·lica descripció de l'Horta, apareix el paisatge de la Ribera i de l'Albufera de València.

Al contrario en ambas Riberas aunque es mayor la superficie de tierra se ven despoblados sin casas de campo y solo ciertos pueblos en donde se abrigan los colonos que manifiestan desolacion y miseria. Aun es mas triste el aspecto de vivientes y vegetales al paso que bajamos acia el lago: van disminuyendo los arboles y cesan de todo punto en las inmensas lagunas de arroz; son menos frecuentes los lugares y aparente el aumento de poblacion por reemplazarse siempre, como vimos, con aquellos miserables que acuden de todas partes: y en fin, se descubren a la simple vista, las victimas que estan prontas al sacrificio de esta planta nociva.

La conclusió no podia ser una altra. L'arròs, calia de prohibir-lo de forma immediata, tot i que en seria permès el conreu a determinades zones ("las inmediaciones al lago (l'Albufera) y en los sitios naturales naturalmente pantanosos").

4.2. La felicitat del regne segons Pasqual Caro

La part del dietari que expressament és atribuïda per Cabanilles a papers de Pasqual Caro és més bé un discurs sobre l'ideari econòmic i polític del regne en finalitzar el segle XVIII. Clara prova d'això és al començament d'aquest text, una frase clàssica de la Il·lustració: "La agricultura, las artes y el comercio son las verdaderas riquezas del estado".

A partir d'aquesta premissa, Pasqual Caro troba en la comarca de l'Horta (en una nova coincidència amb el paper anterior, que reforça l'atribució que n'hem fet) el model per a tot el regne. Les raons són clares i el feliç funcionament d'aquest espai es pot resumir en unes poques línies:

El suelo fértil y abundante agua proporcionan a sus infatigables naturales un campo inagotable para ejercer su industria; las muchas materias primeras suministran á las artes quanto se necesita con abundancia y el mar y rios, mil puertas para dar salida á las producciones de la agricultura y de las artes.

Tot i la visió quasi idíl·lica del funcionament de l'Horta, Pasqual Caro no dubta en criticar l'estat del regne de València, com a conjunt, que està lluny encara d'aquesta bona perspectiva. L'autocomplaença no apareix, doncs, en aquest cas: "*mucho le falta al reyno para llegar al grado de perfección que podría*". Un és el problema fonamental: la incorrecta distribució de les terres i, sobretot, de l'aigua: "*y si distribuyesen estas como corresponde llegaría el beneficio á mayor porción de campos hoy en día aridos por faltarles el agua*". Caro, en la línia dels il·lustrats del moment, creu en les obres de canalització com a solució del problema del repartiment de l'aigua, però a més, en les obres públiques, amb el sentit que la paraula tenia al segle XVIII:

Adelantar el riego en un corto terreno es obra de su dueño particular; pero las grandes obras dirigidas a sangrar rios, taladrar montes, fabricar gallipuentes y minas para estender el riego en terrenos dilatados es obra de los soberanos.

La importància de l'aigua en el procés econòmic i en la geografia valenciana és destacada per Caro. La correspondència entre població i regadiu, entre canalització i civilització és clara i el nostre il·lustrat n'és sabedor:

La inmensa poblacion de la huerta de Valencia se debe al Turia; la de San Felipe y pueblos de la Cañada como la del valle de Albayda a los varios riachuelos y fuentes, de modo que se puede decir que la población en el Reyno esta en proporcion de las aguas.

I heus ací que ens trobem novament amb el problema ja esmentat: l'arròs. Perquè no totes les aigües són salutíferes, ni adients per a fer créixer la població. N'hi ha també de dolentes: aquelles que serveixen per al conreu de l'arròs. Caro introdueix el problema en parlar dels diferents paisatges valencians on l'aigua és una peça central. No és el mateix el Túria que el Xúquer: "*en donde se economizan hay salud, riquezas y abundante poblacion; donde se desperdician (les aigües) como las del Xucar y Segura apenas se descubren ventajas*".

Novament l'arròs és responsable de tots els mals. El següent paràgraf és indicatiu de la situació. No és d'estranyar que paraules i judicis com aquests hagen atret cap a Pasqual Caro la crítica dels defensors de l'arròs i dels seus conreadors. No hi ha timidesa en la denúncia de l'ús "irracional" de les aigües:

La barbara costumbre de cultivar arroz prohibida mil veces por la leyes, detestada por la recta razón y humanidad y sostenida solamente por la codicia de algunos y el soborno es la causa del infeliz y desgraciado uso de las del Xucar; y la ignorancia de los oriolanos produce igual efecto con las del Segura. De modo que a unos y a otros daña la abundancia.

A partir d'ací, Pasqual Caro suggereix les mesures que cal adoptar per a combatre aquesta situació i que passen, entre altres coses, per prohibir el conreu de l'arròs, augmentar el cabal derivat del Xúquer (o, si més no, utilitzar les 552 files sobrants de la presa d'Antella i regar amb el mètode de l'Horta), fer un canal navegable entre aquest riu i el Tajo –sumant-se a un projecte de Josep Cervera i Fuentes, en un document copiat per

Cabanilles al seu dietari, p.122- i un altre connectat amb l'anterior des de València a Cullera –projecte en el qual el mateix Pasqual havia estat compromés, com hem vist-, i canviar el sistema de reg de tandes per un altre proporcional a la terra necessitada. Una vegada adoptades aquestes mesures, es guanyarien uns 10 milions de pesos, és a dir, el valor corresponent a les 989.178 noves fanecades d'horta i els cafissos de forment resultants (un per fanecada).

CONCLUSIÓ

Amb aquest article, esperem haver il·luminat un capítol més en el coneixement del context en el qual Cabanilles va escriure les seues *Observaciones*. La forta personalitat del mossén dins el món científic del moment s'explica, per tant, no sols per una determinada formació o per un caràcter més o menys inquisitiu i despert, sinó per la seua habilitat per a aprofitar, possiblement en tots els sentits de la paraula, el treball d'altres, menys capaços de combinar l'observació pràctica amb la tasca de gabinet i de documentació directa dels protagonistes de les polèmiques contemporànies i, de ben segur, menys relacionats amb les importants esferes del poder del moment.

La figura i l'obra de Cabanilles no ha d'eixir minusvalorada en demostrar l'aportació de Pasqual Caro, entre d'altres, a temes com el regadiu o la gran discussió divuitesca sobre el conreu de l'arròs. Ans al contrari, ens situa el mossén en contacte directe amb els més avançats estudiosos del moment –més o menys públics-, i plenament imbricat en els corrents científics i en els cercles de poder del XVIII valencià. La relació amb la família dels marquesos de la Romana n'és una prova evident, però n'hi ha d'altres. Els documentats triangles de contactes Caro-Trezzi-Cabanilles i Crillon-Townsend-Cabanilles ajuden a entendre i situar les relacions directes entre el mossén i Pasqual Caro i entre aquest i el duc, dibuixant-nos un entramat de relacions, coneixements i interessos que donen llum a les posicions d'uns i d'altres i, especialment, de Cabanilles.

La utilització per Cabanilles de documents i informes d'altri, especialment pel que fa a l'arròs, no va passar desapercebuda als seus crítics, però. El principal d'ells, Vicent Ignasi Franco, ho va escriure en una de les contestacions al treball del mossén (RIBES, 1987:135):

De lo dicho hasta aquí resulta, que los males que el Señor Cavanilles pretende que causan los Arrozes, son imaginarios (...) Protesto que las equivocaciones que ha padecido nacen la mayor parte de no haber examinado por sí mismo este asunto de tanto interés: pasó como una exhalación por este terreno; se vio precisado á tomar informes de gentes, tal vez preocupadas, entre los quales habrá sin duda alguna (sic) Cura Raguista, que de asuntos políticos de Agricultura y de Comercio sabe menos que el mas rustico Labrador; ha visto en el Expediente de Arrozes ó en el Memorial ajustado, los estados y cálculos que presenta: los ha creído exactos y sobre ellos se ha formado sus reflexiones. Repito pues, otra vez, que no culpo su mala fe, sino su demasiada buena fe.

Certament cal reconèixer la figura de Pasqual Caro com un dels inspiradors de les posicions de Cabanilles en molts temes i també com un individu de forta influència en la societat d'aquell segle, coneguda potser pels seus contemporanis –les crítiques rebudes per Caro i que amargament escriu a Cabanilles en són bona prova-, però amagada per a nosaltres fins a hui. L'atribució que fem de l'informe Crillon de 1788 sobre l'arròs, document de summa importància per a entendre la polèmica contemporània sobre el seu con-

reu, ve a reivindicar la figura de Pasqual Caro dins la societat valenciana de finals del XVIII. Aquest informe, junt amb els altres projectes referits adés, han d'estimular a continuar investigant en la vida i en l'obra d'aquest model d'administrador senyorial i d'home de la Il·lustració.

BIBLIOGRAFIA

- ALBIÑANA, S. i HERNÁNDEZ, T.M. (1984): Técnica e ilustración en Valencia: los proyectos portuarios, *Saitabi*, XXIV, pp. 125-151, València.
- DÍAZ, A., PONS, A., i SERNA, J. (1986): *La construcción del puerto de Valencia. Problemas y métodos (1283-1880)*. Ajuntament de València.
- GARCÍA MERCADAL, M. (1952-1962): *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, 3 Vols. Aguilar. Madrid.
- GARCÍA MONERRIS, C. (1985): *Rey y señor. Estudio de un realengo del País Valenciano (la Albufera, 1761-1836)*. Ajuntament de València, 268 pp.
- GOZÁLVEZ, V. (1977): *El Bajo Vinalopó. Geografía Agraria*. Departament de Geografia. Universitat de València, 270 pp.
- LÓPEZ GÓMEZ, A. (1987): *Els embassaments valencians antics*. Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transport. Generalitat Valenciana, 72 pp.
- MATEU BELLÉS, J. (1995): Cavanilles i l'ofici il·lustrat de viatjar. *Les Observacions de Cavanilles. Dos-cents anys després*. Llibre primer. Bancaixa, pp. 15-55. València.
- MATEU TORTOSA, E. (1987): *Arroz y paludismo. Riqueza y conflictos en la sociedad valenciana del siglo XVIII*. Edicions Alfons el Magnànim. IVEI, 192 pp.
- PÉREZ DE LOS COBOS, F. (1993): *Palacios y casas nobles*. Ajuntament de València-Lo Rat Penat. València
- PÉREZ OLAGÜE, C. (1996): *Expedient de declaració de Bé d'Interés Cultural de la presa del Bosquet (Moixent)*. Direcció General de Patrimoni, Generalitat Valenciana.
- PESET, M. i GRAULLERA, V. (1980): Nobleza y señoríos durante el XVIII valenciano. *Estudios de Historia Social*, n.12-13, pp. 245-281. Madrid.
- RIBES, V. (1987): *La Ilustración marginada: Vicente I. Franco*. UNED Alzira-Diputación Provincial de Valencia, 199 pp.
- RIERA, J. (1983): *Estudio y documentos sobre arroz y paludismo en Valencia (siglo XVIII)*. Cuadernos Simancas de Investigaciones Históricas. Universidad de Valladolid. 193 pp.
- ROSSELLÓ V.M. (1990): La Laus Valentiae a la literatura i la cartografia (pp. 5-20). *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura, II*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- ROYO, J. (1988): *Un señorío de la orden del hospital: la encomienda de Torrent*. Col·lecció Monografies de l'Horta Sud. Institut d'Estudis Comarcals (IDECO)-Associació de Renovació Pedagògica de l'Horta Sud. Torrent.
- SAN PIÓ, M.P. i COLLAR DE CASTILLO, P. (1995): El archivo de Antonio José Cavanilles en el Real Jardín Botánico. *Asclepio*, vol. XLVII, pp. 217-240. Madrid.

